

KATARZYNA OLCZAK-BARAN

PWSZ IM. ANGELUSA SILESIUSA W WAŁBRZYCHU

Instytucje wsparcia i pomocy rodzinie. Geneza, zadania i organizacja Powiatowego Centrum Pomocy Rodzinie
Institutions of Family Support and Assistance. The Origin, the Functions and the Organization of the District Family Assistance Centre

Abstract: In my paper I would like to present the origin and the main tasks of the DFAC. In my article I also mention other institutions of family support which might help to improve the functioning of this basic unit of society. The work of those institutions is especially important in case of families having a disorder, in connection with the performance of its basic functions of care and education – in relation to children, the disabled, elderly people and also young people who require preventive actions and rehabilitation. It is essential to know the tasks and the role of DFAC, because of the increasing number of juvenile offenders and the parents' upbringing and caring failure. Such disorders are caused by difficult situation of people under protection of child and family support institutions, in connection with unemployment, poverty, and helplessness. Such families and single units as well should be given care and one should show them the way to solve their problems. Today, the institutions such as DFAC, homes for mothers with infant children or the National Emergency Service for Victims of Domestic Violence are one of the most important and necessary in helping the families. They can help to improve the quality of whole society's life as well as to increase self-esteem of people who feel lost and who are looking for their place in life.

Keywords: County Family Assistance Center; Institutions support and family assistance; Social Worker; Social assistance; rehabilitation entities; supporting family; sheltered housing; crisis intervention centers.

Podstawowe zmiany w systemie opieki i pomocy społecznej w Polsce z okresu transformacji ustrojowej są konsekwencją decentralizacji społecznych funkcji państwa i związanej z tym reformy administracji publicznej z 1999 r. Celem reorganizacji systemu administracji publicznej było

uporządkowanie społeczności lokalnych na poziomie ponadgminnym oraz przekazanie na rzecz samorządu powiatowego kompetencji i środków finansowych władz centralnych. Powiaty – zgodnie z ustawą z 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz. U. 1998, nr 91, poz. 578) – zostały zobowiązane do kształtowania lokalnej polityki społecznej w zakresie edukacji publicznej, promocji i ochrony zdrowia, pomocy społecznej, polityki prorodzinnej, wspierania osób niepełnosprawnych, kultury i ochrony dóbr kultury, kultury fizycznej i turystyki, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody, porządku publicznego, i bezpieczeństwa obywateli, ochrony i zapobiegania klęskom żywiołowym, przeciwdziałania bezrobociu oraz aktywizacji lokalnego rynku pracy, promocji powiatu, utrzymania powiatowych urzędzeń użyteczności publicznej, współpracy z organizacjami pozarządowymi¹.

Tak szeroko zakrojona reforma administracyjna przyniosła bardzo wiele zmian w funkcjonowaniu systemu opieki nad dzieckiem. Podstawową z nich jest zmiana polegająca na wyłączeniu placówek opiekuńczo-wychowawczych z resortu edukacji i przekazaniu ich z dniem 1 stycznia 1999 r. pod nadzór ministra pracy i polityki społecznej. Na mocy ustawy kompetencyjnej z 24 lipca 1998 r. (Dz. U. 1998, nr 106, poz. 668) uchylono przepisy o rodzinach zastępczych i placówkach opiekuńczo-wychowawczych zawarte w ustawie o systemie oświaty i wprowadzono odpowiednie zmiany w ustawie o pomocy społecznej, poprzez dodanie do niej rozdziału 1a: Opieka nad rodziną i dzieckiem.

Fakt, że opieka nad rodziną i dzieckiem stały się – zgodnie z zasadą „pomocniczości” – integralną częścią systemu pomocy społecznej, wyznaczył potrzebę podzielenia zakresu zadań realizowanych na rzecz tych podmiotów. Gminy zostały zobowiązane do zabezpieczenia podstawowych potrzeb rodzin i dzieci zamieszkujących na ich terenie, a zadania specjalistyczne, takie jak poradnictwo rodzinne oraz pomoc dziecku przydzielono starostom, natomiast nadzór nad realizacją tych zadań powierzono jednostkom wojewódzkim. O zakresie zadań realizowanych na poszczególnych szczeblach decyduje władza ustawodawcza, która nadaje kształt systemowi legislacyjnemu, a ten z kolei jest podstawą wszystkich działań profilaktycznych w sferze pomocy społecznej².

¹ J. Hryniewicz (red.), *Decentralizacja funkcji społecznych państwa*, Warszawa 2001, s. 5.

² A. Kurcz, *Powiatowe centrum pomocy rodzinie* [w:] J. Brągiel, S. Badora (red.), *Formy opieki, wychowania i wsparcia w zreformowanym systemie pomocy społecznej*, Opole 2005, s. 126.

Od 1990 r. pomoc rodzinie we wzmocnieniu lub odzyskaniu przez nią zdolności do funkcjonowania należy do fundamentalnych zadań instytucji pomocy społecznej. Przez 9 lat, aż do 1999 r.³, pomoc pracowników socjalnych tylko sporadycznie trafiała do rodzin zastępczych, najczęściej w sytuacji poważnych deficytów materialnych tych rodzin lub problemów opiekuńczo-wychowawczych, o których istnieniu przeważnie powiadamiały pracownicy socjalnych „osoby trzecie” (sąsiedzi, nauczyciele, pedagodzy szkolni, niekiedy kuratorzy sądowi), a nie sami zainteresowani. Przekazanie kwestii rodzin zastępczych do systemu pomocy społecznej nie zostało ocenione w sposób jednoznacznie pozytywny. Dostrzeżono, że wraz z wejściem w życie odpowiedniego rozporządzenia, pracownicy socjalni dokonują weryfikacji rodzin zastępczych pod kątem poziomu ich życia, a także możliwości wypełniania funkcji opiekuńczo-wychowawczych. Oczekiwano również wsparcia rodzin zastępczych przez szkolenia i większe zaangażowanie samorządów w pomoc tym rodzinom⁴. Zwracano przy tym uwagę, iż przejście rodzin zastępczych i placówek opiekuńczych przez resort pomocy społecznej sprzyja postrzeganiu problemów, przed którymi stają instytucje społeczne, jako wieloaspektowych zjawisk wymagających pomocy i zainteresowania ze strony różnych resortów. Wśród wielu innych konsekwencji przejścia rodzin zastępczych przez pomoc społeczną wymieniano także bezpośrednie skutki dla funkcjonowania pomocy społecznej, a wynikające z celów pomocy i zasad, którymi się ona kieruje⁵. Tak więc podkreślano tymczasowość rozwiązania w postaci rodzinnej opieki zastępczej, konieczność pracy z rodziną naturalną oraz możliwość zaistnienia, zbudowania w tych warunkach rzeczywistego systemu nadzoru/ wsparcia dla rodzin zastępczych, który pozwoli na precyzyjne adresowanie kosztownej, profesjonalnej pomocy⁶. Profesjonalnie świadczona pomoc społeczna, opierając się na zasadzie pomocniczości, kładzie nacisk na aktywizowanie naturalnych

³ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 8 lipca 1999 r. w sprawie rodzin zastępczych (Dz. U. Nr 63, poz. 713).

⁴ T. Polkowski, *Rodziny zastępcze jako alternatywa dla domów dziecka*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1999, nr 9.

⁵ D. Trawkowska, *Pomoc społeczna i jej pracownicy wobec problemów pracy socjalnej z rodzinami zastępczymi*, [w:] M. Raćław-Markowska (red.), *Pomoc dzieciom i rodzinie w środowisku lokalnym. Debata o nowym systemie*, Warszawa 2005, s. 146.

⁶ M. Andrzejewski, *Rodziny zastępcze i placówki opiekuńczo-wychowawcze jako instytucje pomocy społecznej*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1999, nr 3; T. Polkowski. dz. cyt.

rodziców dziecka, konieczność współpracy rodzin z niej korzystających w rozwiązywaniu trudności, na wymóg realizowania usług – w tym również pracy socjalnej bazującej na standardach etycznych oraz potrzebę dokonywania oceny skuteczności tych działań.

Z badań wynika, że przejście przez pomoc społeczną opieki nad dzieckiem pozytywnie wpłynęło na jej jakość (za pośrednictwem szkoleń kandydatów na rodziców zastępczych, poprzez zróżnicowanie form opieki nad dzieckiem), jednakże nie spowodowało oczekiwanych efektów w postaci powrotu znacznej grupy dzieci do rodzin naturalnych⁷.

Zapewnienie dziecku opieki w rodzinie zastępczej należy do zadań powiatu, a instytucją odpowiedzialną za organizację rodzin zastępczych jest powiatowe centrum pomocy rodzinie⁸.

Rodzina zastępcza jest zobowiązana do współdziałania z powiatowym centrum pomocy rodzinie. Przygotowuje ono rodzinę na przyjęcie dziecka, udzielając szczegółowych informacji o dziecku i jego sytuacji rodzinnej, w tym o rodzeństwie, oraz zapewniając, w miarę potrzeby, kontakt z dzieckiem przed umieszczeniem go w tej rodzinie, a także udzielając informacji o jego specyficznych potrzebach, w tym o orzeczeniu o potrzebie kształcenia specjalnego, o potrzebie udziału w zajęciach rewalidacyjno-wychowawczych oraz konieczności objęcia dziecka pomocą profilaktyczno-wychowawczą lub resocjalizacyjną. Prócz tego centrum pomocy umożliwia rodzinie zastępczej uzyskanie porady w poradni psychologiczno – pedagogicznej oraz podjęcie specjalistycznej terapii. Udziela ono także rodzinie zastępczej wsparcia w rozwiązywaniu zgłaszanych przez nią problemów oraz gromadzi informacje o istotnych sprawach dotyczących dziecka. Dba też o podtrzymywanie więzi emocjonalnych łączących je z rodzicami biologicznymi i innymi osobami bliskimi, a ponadto zapewnia rodzinom zastępczym kontakt z innymi rodzinami z terenu powiatu, głównie przez organizowanie grup wsparcia mających na celu wymianę doświadczeń, informacji i porad. Centrum pomocy współpracuje z sądem opiekuńczym, w tym informuje sąd o całokształcie sytuacji osobistej dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej oraz sytuacji rodziny naturalnej dziecka⁹.

⁷ M. Kaczmarek, *Stan opieki zastępczej nad dzieckiem na półmetku reformy. Z perspektywy standardów prawa*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2004, nr 3.

⁸ B. Krajewska, *Instytucje wsparcia dziecka i rodziny. Zagadnienia podstawowe*, Kraków 2009, s. 67.

Wśród innych istotnych instytucji wsparcia rodziny i dziecka można wymienić również:

1. Instytucje oświatowo-wychowawcze (żłobki, przedszkola, szkoły podstawowe, gimnazja, szkoły ponadgimnazjalne, pedagodzy szkolni, świetlice szkolne, internaty, bursy, placówki wychowania pozaszkolnego, szkolne schroniska młodzieżowe, domy wczasów dziecięcych);
2. Placówki kształcenia specjalnego (szkoły specjalne, młodzieżowe ośrodki wychowawcze, młodzieżowe ośrodki socjoterapii, specjalne ośrodki szkolno-wychowawcze, ośrodki rewalidacyjno-wychowawcze, warsztaty terapii zajęciowej);
3. Podmioty resocjalizacyjne (rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne, kuratorzy sądowi, ośrodki kuratorskie, policyjne izby dziecka, schroniska dla nieletnich, zakłady poprawcze);
4. Instytucje opiekuńczo-wychowawcze (rodziny adopcyjne, rodziny zastępcze – omawiane wcześniej, placówki opiekuńczo-wychowawcze, oratoria, ośrodki adopcyjno-opiekuńcze);
5. Instytucje pomocy społecznej (ośrodki pomocy społecznej, powiatowe centra pomocy rodzinie, regionalne ośrodki polityki społecznej, ośrodki interwencji kryzysowej, domy dla matek z małoletnimi dziećmi i kobiet w ciąży, ośrodki wsparcia, specjalistyczne ośrodki wsparcia dla ofiar przemocy w rodzinie, mieszkania chronione, rodzinne domy pomocy, domy pomocy społecznej);
6. Podmioty wielofunkcyjne (sądy rodzinne, Rzecznik Praw Dziecka);
7. Organizacje pozarządowe (Caritas, Polski Czerwony Krzyż, Polski Komitet Pomocy Społecznej, Towarzystwo Przyjaciół Dzieci, Komitet Ochrony Praw Dziecka, Monar, Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy, Polska Akcja Humanitarna, Fundacja „Dzieci Niczyje”, Ogólnopolskie Pogotowie dla Ofiar Przemocy w Rodzinie „Niebieska linia”).

Wszystkie te instytucje szerzej omówione zostały w podanej poniżej literaturze¹⁰. Wśród instytucji opiekuńczo-wychowawczych należy również omówić czym są oratoria.

⁹ E. Kuś, *Rodzina zastępcza, rodzina terapeutyczna, rodzinne domy dziecka*, [w:] M. Pawlus (red.), *Encyklopedia. Rodzice i dzieci*, Bielsko – Biała 2002, s. 540-543.

¹⁰ B. Krajewska, dz. cyt., s. 11-118.

Oratorium zalicza się do instytucji wychowawczych Kościoła katolickiego, zwykle o charakterze parafialnym, specjalizujących się głównie w pomaganiu młodzieży. Stwarza ono dzieciom i młodzieży możliwość spędzania wolnego czasu, jak również stanowi drogę do ich religijnego wychowania¹¹. Idea oratoriów nawiązuje do systemu wychowawczego księdza Jana Bosko. Jego system opieki nad dziećmi, upowszechniony przez Towarzystwo Salezjańskie, opiera się na rozumie, religii, miłości oraz opiekuńczej obecności wychowawcy. Najistotniejszym źródłem wychowania w tych placówkach jest miłość ofiarowana wychowankom, pojmowana jako asysta wychowawcy, który pomaga, stymuluje, zachęca, koryguje, upomina, poszerza horyzonty, jest zawsze obok, by lepiej zrozumieć niepokoje i problemy dziecka oraz mądrze pokierować jego rozwojem¹².

Oratorium jest miejscem, gdzie wychowuje się człowieka przez modlitwę, pracę umysłową, fizyczną i duchową oraz godziwą rozrywkę, gdzie może on korzystać z katechezy i liturgii. Stanowi ono jednocześnie nową metodę pracy duszpastersko-wychowawczej ukierunkowanej prewencyjnie. Oratoria mogą powstawać w każdej parafii, jeżeli tego chcą proboszcz i parafianie¹³.

W ostatnich latach są podejmowane intensywne próby ożywienia tej formy wsparcia dzieci i rodzin, także przy zaangażowaniu rodziców do pomocy w ich prowadzeniu. Wiele oratoriów oferuje różnorodne formy uczestnictwa zainteresowanych dzieci i młodzieży, a funkcjonują one zarówno w parafiach miejskich, jak i wiejskich.

Geneza, zadania i organizacja powiatowych centrów pomocy rodzinie

Podstawowym ogniwem samorządu terytorialnego powołanym do rozwiązywania problemów społecznych społeczności, w tym dotyczących rehabilitacji osób niepełnosprawnych, pomocy najuboższym

¹¹ *Oratorium* [w:] H. Witczyk (red.), *Encyklopedia chrześcijaństwa. Historia i współczesność. 2000 lat nadziei*, Kielce 2001, s. 529.

¹² B. Kromolicka, *Świetlica środowiskowa*, [w:] T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, Warszawa 2007, t. VI, s. 467-476.

¹³ C. Kustra, *Oratoria jako forma opieki wychowawczej we współczesnej parafii*, Toruń 1998, s. 8-9.

i opieki nad dzieckiem, stały się nowo powstałe powiatowe centra pomocy rodzinie (PCPR). Są one samodzielnymi jednostkami budżetowymi podporządkowanymi bezpośrednio zarządowi powiatu i weszły w skład powiatowej administracji zespolonej. Ich utworzenie i utrzymanie oraz zapewnienie środków na wynagrodzenia ich pracowników uczyniono zadaniem własnym powiatu.

Ustawa z dn. 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej jest podstawowym aktem prawnym regulującym funkcjonowanie powiatowych centrów rodzinie. Funkcjonują one od 1999 r. Przypada im szczególna rola w koordynacji lokalnych działań z zakresu pomocy społecznej¹⁴. Jednakże nie został zrealizowany zamiar uczynienia z centrów kreatorów lokalnej polityki społecznej, ponieważ zobowiązano je do wykonania wielu innych zadań, w tym do przyznawania świadczeń. Ten kierunek ich działalności wysunął się na pierwszy plan, pozostawiając w tyle diagnozowanie, kreowanie, programowanie¹⁵.

Zasadniczym celem działania PCPR jest niesienie pomocy rodzinie w trudnych momentach jej rozwoju i funkcjonowania oraz integracja i koordynacja działań podmiotów w tym zakresie. PCPR pełni funkcję łącznika między gminnymi i miejskimi ośrodkami pomocy społecznej, regionalnymi ośrodkami polityki społecznej, urzędem wojewódzkim i organizacjami pozarządowymi w realizacji pozostających w gestii powiatu zadań opiekuńczo-socjalnych ukierunkowanych na pomoc dziecku i rodzinie. Uznano, że powiaty ze względu na obszar terytorialny i liczbę mieszkańców są dobrym miejscem do tworzenia, prowadzenia, nadzorowania różnego rodzaju instytucji wspierających rodzinę, oraz że mają szczególnie korzystne warunki do zindywidualizowania pomocy w zależności od specyficznych potrzeb rodzin i miejscowej społeczności. Ich podstawowa funkcja powinna polegać na dostrzeganiu i diagnozowaniu newralgicznych problemów miejscowego środowiska oraz znajdowania instrumentów i sposobów przeciwdziałania zagrożeniom i rozwiązywaniu sytuacji trudnych¹⁶.

Zgodnie z ustawowymi założeniami, głównym podmiotem polityki społecznej na poziomie samorządu powinna być rodzina i tym samym

¹⁴ G. Gajewska, *Pedagogika opiekuńcza. Elementy metodyki*, Zielona Góra 2006, s. 106.

¹⁵ I. Sierpowska, *Prawo pomocy społecznej*, Warszawa – Kraków 2007, s. 95.

¹⁶ J. Raczkowska, D. Szymańska, *Trzeba połączyć siły. Wywiad z dr J. Starengą-Piasek, wiceminister pracy i polityki społecznej*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2000, nr 3, s. 3-6.

potrzeby rodzin winny wyznaczać zakres treściowy zadań, programów i form działania powiatowych centrów pomocy rodzinie.

Powiatowe centra pomocy rodzinie wykonują zadania pomocy społecznej w powiatach, które część zadań realizują jako własne, a inne jako zlecone z zakresu administracji rządowej¹⁷.

Najogólniej sformułowane zadania tych placówek można określić jako prowadzenie aktywnej polityki społecznej ukierunkowanej na wielozakresową pomoc dziecku i rodzinie, wspomaganie rodziny we wszystkich jej funkcjach i działania na rzecz jej integracji¹⁸. Wypełnianie tych zadań i roli, jaką w tym względzie przypisano centrom pomocy, jest szczególnie odpowiedzialne i trudne, gdyż wymaga diagnozowania nowych metod rozwiązywania problemów społecznych. Zadania szczegółowe powiatowych centrów pomocy rodzinie (zwanymi centrami pomocy) zdefiniowała ustawa z 29 listopada 1990 r. o pomocy społecznej (Dz. U 1998, nr 64, poz. 414 z późn. zm.) oraz aktualnie obowiązująca ustawa z 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz. U 2004, nr 64, poz. 593) w art. 19. Do zadań tych należą:

1. opracowanie i realizacja powiatowej strategii rozwiązywania problemów społecznych;
2. prowadzenie specjalistycznego poradnictwa;
3. organizowanie opieki w rodzinach zastępczych, udzielanie pomocy pieniężnej na częściowe pokrycie kosztów utrzymania dzieci umieszczonych w tych rodzinach oraz wypłacanie wynagrodzenia z tytułu pozostawania w gotowości przyjęcia dziecka albo świadczonej opieki i wychowania niespokrewnionym z dzieckiem zawodowym rodzinom zastępczym;
4. zapewnienie opieki i wychowania dzieciom całkowicie lub częściowo pozbawionym opieki rodziców, głównie przez organizowanie i prowadzenie ośrodków adopcyjno-opiekuńczych, placówek opiekuńczo-wychowawczych;
5. pokrywanie kosztów utrzymania dzieci z danego powiatu umieszczonych w placówkach opiekuńczo-wychowawczych i w rodzinach zastępczych na terenie tego powiatu, jak również na terenie innego powiatu¹⁹;

¹⁷ B. Krajewska, *Podstawy prawne pracy socjalnej – historia i współczesność. Wybór ustawowych aktów prawnych*, Toruń 2007, s. 19.

¹⁸ Rzecznik Praw Dziecka. *Prezentacje i Badania*, Warszawa 2004, s. 2.

¹⁹ B. Krajewska, *Instytucje wsparcia...*, dz. cyt., s. 92.

6. przyznanie pomocy pieniężnej na usamodzielnienie się oraz na kontynuowanie nauki osobom opuszczającym placówki opiekuńczo-wychowawcze typu rodzinnego i socjalizacyjnego, domy pomocy społecznej dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych intelektualnie, domy dla matek z małoletnimi dziećmi i kobiet w ciąży, rodziny zastępcze oraz schroniska dla nieletnich, zakłady poprawcze, specjalne ośrodki szkolno-wychowawcze lub młodzieżowe ośrodki wychowawcze;
7. pomoc w integracji ze środowiskiem osób mających trudności w przystosowaniu do życia: młodzieży opuszczającej placówki opiekuńczo-wychowawcze typu rodzinnego i socjalizacyjnego oraz domy pomocy społecznej dla dzieci i młodzieży niesprawnych intelektualnie, osobom opuszczającym domy dla matek z małoletnimi dziećmi i kobiet w ciąży, rodziny zastępcze oraz schroniska dla nieletnich, zakłady poprawcze, specjalne ośrodki szkolno-wychowawcze lub młodzieżowe ośrodki wychowawcze;
8. pomoc osobom mającym trudności w integracji ze środowiskiem, które otrzymały status uchodźcy;
9. pomoc osobom mającym trudności w przystosowaniu się do życia po zwolnieniu z zakładu karnego;
10. prowadzenie i rozwój infrastruktury domów pomocy społecznej o zasięgu ponadgminnym oraz umieszczanie w nich skierowanych osób;
11. prowadzenie mieszkań chronionych dla osób z terenu więcej niż jednej gminy oraz powiatowych ośrodków wsparcia, w tym domów dla matek z małoletnimi dziećmi i kobiet w ciąży, z wyłączeniem środowiskowych domów samopomocy i innych ośrodków wsparcia dla osób z zaburzeniami psychicznymi;
12. prowadzenie ośrodków interwencji kryzysowej;
13. udzielanie informacji o prawach i uprawnieniach;
14. szkolenie i doskonalenie zawodowe kadr pomocy społecznej z terenu powiatu;
15. doradztwo metodyczne dla kierowników i pracowników jednostek organizacyjnych pomocy społecznej z terenu powiatu;
16. podejmowanie innych działań wynikających z rozeznanych potrzeb, w tym tworzenie i realizacja programów osłonowych;
17. sporządzanie sprawozdawczości oraz przekazywanie jej właści-

wemu wojewodzie, również w wersji elektronicznej, z zastosowaniem systemu informatycznego;

18. sporządzanie bilansu potrzeb powiatu w zakresie pomocy społecznej²⁰.

Ponadto powiatowe centra pomocy rodzinie realizują zadania wynikające z innych ustaw, tj. z ustawy o kombatantach (Dz. U 1997, nr 142, poz. 950 z późn. zm.) i ustawy o ochronie zdrowia psychicznego (Dz. U 1994, nr 111, poz. 535 z późn. zm.). Zadania te dotyczą:

- realizacji w odniesieniu do kombatantów i osób represjonowanych powinności w zakresie opieki zdrowotnej i usług opiekuńczych oraz przekazywanie gminom środków na pomoc socjalną, która wynika ze wzmiankowej ustawy;
- świadczenia pomocy w przygotowaniu udokumentowanych wniosków o przyznaniu w drodze wyjątku emerytur i rent;
- analizy sytuacji życiowej kombatantów i osób represjonowanych oraz podejmowania w tym zakresie stosownych inicjatyw;
- organizowania i zapewniania odpowiedniego standardu usług w domach pomocy społecznej dostosowanych do szczególnych potrzeb osób z zaburzeniami psychicznymi.

Powiatowe centra pomocy rodzinie opierają swoją pracę na regulaminach organizacyjnych, które określają podstawę prawną ich funkcjonowania, szczegółową organizację, zakres oraz tryb funkcjonowania. Prawne podstawy pracy PCPR tworzą przywołane tu już ustawy: z 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej i z 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym, a także uchwały rad powiatów w sprawie utworzenia powiatowego centrum pomocy rodzinie.

Pracami centrum kieruje jego dyrektor, którego wspomagają osoby zatrudnione na stanowiskach: głównego księgowego, radcy prawnego, pracownika do spraw placówek opiekuńczo-wychowawczych, obsługi rodzin zastępczych, opieki nad dzieckiem oraz pomocy osobom opuszczającym placówki opiekuńczo-wychowawcze, a także pracownika do spraw osób niepełnosprawnych. Na wszystkich stanowiskach pracy przewidziano zakres takich zadań jak.

- opracowywanie propozycji do rocznych planów pracy;
- inicjowanie i podejmowanie przedsięwzięć organizacyjnych w celu zapewnienia właściwej i terminowej realizacji zadań z zakresu pomocy społecznej;

²⁰ A. Kurcz, dz. cyt., s. 128.

- organizowanie wykonania zadań z zakresu pomocy społecznej nałożonych na starostę przepisami ustaw;
- organizowanie wykonywania zarządzeń i poleceń kierownika powiatowego centrum pomocy rodzinie;
- rozpatrywanie skarg skierowanych do starosty, zarządu powiatu, badanie zasadności skarg, analizowanie źródeł i przyczyn ich powstania, podejmowanie działań zapewniających należyte i terminowe załatwianie skarg, przyjmowanie interesantów i udzielanie im wyjaśnień;
- przygotowanie niezbędnych materiałów i wykonywanie czynności związanych ze współdziałaniem z organami administracji oraz innymi jednostkami organizacyjnymi realizującymi zadania pomocy społecznej;
- organizowanie i podejmowanie niezbędnych przedsięwzięć w celu ochrony tajemnicy państwowej i służbowej;
- przygotowanie projektów uchwał rady i zarządu powiatu z zakresu funkcjonowania centrum;
- współdziałanie z innymi jednostkami państwowymi, samorządowymi, organizacjami społecznymi, charytatywnymi oraz związkami wyznaniowymi;
- opracowywanie wymaganych sprawozdań statystycznych;
- wykonywanie innych zadań, zleczonych zgodnie z kompetencją starosty, zarządu powiatu i kierownika centrum.

W regulaminach organizacyjnych szczegółowo określone są zadania pracowników centrów pomocy rodzinie zatrudnionych na poszczególnych stanowiskach. Dyrektor PCPR zobowiązany jest do organizowania pracy centrum w zakresie:

1. wykonywania czynności pracodawcy w rozumieniu przepisów kodeksu pracy wobec zatrudnionych w centrum pracowników, a więc: nawiązywanie i rozwiązywanie stosunku pracy z pracownikami, ich awansowanie, wynagradzanie, karanie, prowadzenie spraw osobowych, w tym ewidencjonowanie i przechowywanie akt osobowych oraz obowiązującej dokumentacji osobowej pracowników;
2. wydawanie, z upoważnienia starosty, decyzji administracyjnych w indywidualnych sprawach z zakresu pomocy społecznej należących do właściwości powiatu oraz decyzji o skierowanie do odpowiedniego typu domu pomocy społecznej osób ubiegających się o miejsce w takim domu;

3. organizowanie i zapewnianie usług o określonym standardzie w domach pomocy społecznej oraz wytyczanie na rzecz obywateli powództw o roszczenia alimentacyjne;
4. kierowanie wniosków o ustalenie stopnia niepełnosprawności lub niezdolności do pracy danej osoby do organów określonych odrębnymi przepisami;
5. organizowanie pomocy uchodźcom;
6. współpraca z organizacjami pozarządowymi;
7. prowadzenie doradztwa metodycznego dla ośrodka pomocy społecznej i pracowników socjalnych z terenu powiatu oraz zapewnienie szkolenia i doskonalenia zawodowego kadr pomocy społecznej z terenu powiatu;
8. udzielanie mieszkańcom informacji o prawach i uprawnieniach z zakresu pomocy społecznej;
9. składanie radzie powiatu corocznego sprawozdania z działalności centrum oraz coroczne przedstawiane radzie powiatu wykazu potrzeb w zakresie pomocy społecznej²¹.

Pracownicy działu księgowości i główny księgowy zobowiązani są do kompleksowego planowania budżetu powiatowego centrum w zakresie finansowym i rzeczowym oraz do pełnej obsługi finansowo-księgowej, gospodarczej i sprawozdawczej tej placówki. Radca prawny opracowuje zarządzenia kierownika powiatowego centrum pomocy rodzinie, wydaje opinie prawne, opracowuje wzory zawieranych umów oraz decyzji administracyjnych, prowadzi zastępstwo sądowe, współdziała z jednostkami podległymi w rozwiązywaniu problemów pod kątem uregulowań prawnych.

Szczególnie szeroki jest zakres obowiązków pracowników zatrudnionych na stanowisku do spraw placówek opiekuńczo-wychowawczych, obsługi rodzin zastępczych, opieki nad dzieckiem oraz pomocy osobom opuszczającym placówki opiekuńczo-wychowawcze. Do nich należy:

1. przygotowanie materiałów niezbędnych przy kierowaniu uprawnionych osób do odpowiednich placówek;
2. pomoc w integracji ze środowiskiem osób opuszczającym niektóre rodzaje placówek opiekuńczo-wychowawczych, resocjalizacyjnych, zakłady dla nieletnich, rodziny zastępcze oraz zakłady karne;
3. przygotowanie materiałów związanych z przyznawaniem świadczeń osobom opuszczającym rodziny zastępcze oraz organizowanie opieki

²¹ Tamże, s. 130.

w rodzinach zastępczych i udzielanie pomocy pieniężnej na częściowe pokrycie kosztów utrzymania dzieci w takich rodzinach;

4. przygotowanie materiałów związanych z przyznawaniem świadczeń osobom opuszczającym niektóre typy placówek opiekuńczo-wychowawczych, schroniska, zakłady poprawcze, domy pomocy społecznej.

Do zadań powiatu należy też prowadzenie domów pomocy społecznej o zasięgu ponad-gminnym, mieszkań chronionych dla osób z terenu więcej niż jednej gminy oraz powiatowych ośrodków wsparcia, a także ośrodków interwencji kryzysowej. Rolą powiatowego centrum pomocy rodzinie jest też szkolenie i doskonalenie zawodowe kadr pomocy społecznej z terenu powiatu. Natomiast do zadań z zakresu administracji rządowej realizowanych przez powiat należy głównie pomoc uchodźcom oraz prowadzenie ośrodków wsparcia dla osób z zaburzeniami psychicznymi. PCPR realizują także zadania na rzecz szczególnych kategorii osób wymagających wsparcia, a zwłaszcza osób niepełnosprawnych. Dotyczą one głównie ich rehabilitacji, a także likwidacji barier utrudniających niepełnosprawnym funkcjonowanie w społeczeństwie²².

Do zadań pracowników do spraw osób niepełnosprawnych należy:

1. dbałość o dofinansowanie turnusów rehabilitacyjnych dla osób niepełnosprawnych i ich opiekunów;
2. sporządzanie planów rzeczowo-finansowych i przekładanie ich Funduszowi Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych;
3. podejmowanie działań zmierzających do ograniczenia skutków niepełnosprawności i do likwidacji barier utrudniających niepełnosprawnym funkcjonowanie w społeczeństwie (pomoc w likwidacji barier architektonicznych, np. dofinansowanie budowy pojazdów dla osób poruszających się na wózkach, pomoc w dostosowaniu do potrzeb niepełnosprawnych łazienek, itp., a także pomoc w pokonywaniu barier w komunikacji społecznej)²³;
4. przygotowanie spraw związanych z udzielaniem i umarzaniem osobom niepełnosprawnym pożyczek na rozpoczęcie działalności gospodarczej i rolniczej;
5. dokonywanie zwrotu kosztów poniesionych przez pracodawcę na

²² R. Gierszewska, *Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie*, [w:] B. Rysz-Kowalczyk (red.), *Leksykon polityki społecznej*, Warszawa 2002, s. 150-151.

²³ A. Kurcz, dz. cyt., s. 131.

organizację nowych lub przystosowanie istniejących stanowisk pracy dla osób niepełnosprawnych bezrobotnych lub poszukujących pracy oraz dokonywania zwrotu kosztów poniesionych przez pracodawcę na wynagrodzenia osób niepełnosprawnych bezrobotnych lub poszukujących pracy i niepozostających w zatrudnieniu, skierowanych do pracy przez powiatowy urząd pracy oraz zwrotu składki na ubezpieczenia społeczne od tych wynagrodzeń.

W zdecydowanej części powiatowych centrów pomocy rodzinie funkcjonują powiatowe zespoły do spraw orzekania o stopniu niepełnosprawności (zatrudniające lekarzy, psychologa, doradców zawodowych, pedagogów i pracowników socjalnych), których zadaniem jest:

1. wnioskowanie o ustalenie stopnia niepełnosprawności i wydawanie orzeczeń o stopniu niepełnosprawności osobom, które ukończyły 16 rok życia, a które mają podjąć szkolenie, zatrudnienie, uczestniczyć w terapii zajęciowej, zaopatrzyć się w przedmioty ortopedyczne i środki pomocnicze, uzyskać zasiłek stały, zasiłek pielęgnacyjny (czy choćby kartę parkingową) oraz skorzystać ze środowiskowego systemu wsparcia w samodzielnej egzystencji;
2. wydawanie orzeczeń o stopniu niepełnosprawności dzieciom do 16 roku życia, głównie w celu uzyskania przez nie zasiłku stałego i pielęgnacyjnego;
3. wydawanie legitymacji osoby niepełnosprawnej, przygotowanie i przyjmowanie dokumentacji odwoławczej, prowadzenie rejestrów i sporządzanie sprawozdań, informacji, opinii oraz przedstawianie ich stosownym władzom.

W celu dobrej koordynacji działalności powiatowego centrum pomocy społecznej i zapewnienia jednolitego frontu działania przy wykonaniu zadań, pracownicy zatrudnieni w nim na poszczególnych stanowiskach zobowiązani są do wzajemnej współpracy oraz informowania się o obowiązujących przepisach i innych rozstrzygnięciach.

Schemat organizacyjny powiatowych centrów pomocy rodzinie w skali kraju jest podobny. Ewentualne różnice wynikają z charakterystycznego dla każdej instytucji usytuowania i społecznych właściwości regionu oraz ze sposobu dzielenia zadań z zakresu pomocy społecznej z innymi, zazwyczaj niepublicznymi podmiotami²⁴.

²⁴ Tamże, s. 132.

Powiatowe centra pomocy rodzinie odpowiedzialne są za pełnienie nadzoru nad działalnością domów pomocy społecznej i placówek opiekuńczo-wychowawczych. Nadzór ten wykonywany jest przez centra w zakresie ich właściwości na mocy przepisów ustawy z 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym oraz indywidualnych regulaminów przyjętych przez poszczególne PCPR. Nadzór ten sprawuje kierownik oraz upoważnieni pracownicy centrum, zgodnie ze swoimi zakresami czynności.

Zadaniem kontroli jest w szczególności: zbieranie informacji służących kierownikowi do sprawnego zarządzania i wydawania decyzji oraz badanie zgodności działania z obowiązującymi przepisami. W ramach działań kontrolnych podejmuje się także czynności mające na celu: badanie i ocenianie procesów służących zaspokojeniu potrzeb społecznych, wykrywaniu nieprawidłowości w wykonywaniu zadań, określenie przyczyny i skutków stwierdzonych nieprawidłowości oraz wskazywanie sposobów umożliwiających usunięcie stwierdzonych nieprawidłowości i uchybień, jak również wskazywanie osiągnięć i przykładów godnych upowszechniania. Działalność kontrolna prowadzona jest na podstawie rocznego planu kontroli, zatwierdzonego przez starostę i powinna być połączona z merytorycznym instruktażem.

Działania powiatowego centrum pomocy rodzinie w zakresie nadzoru nad placówkami opiekuńczo-wychowawczymi i tworzenia rodzinnych form opieki zastępczej.

Realizacja zadań powiatowych centrów pomocy rodzinie związanych z organizacją prowadzonych placówek opiekuńczo-wychowawczych koncentruje się wokół czynności o charakterze administracyjnym, takich jak: przygotowanie i porządkowanie dokumentacji dotyczącej kierowania dziećmi i młodzieżą do placówek socjalizacyjnych i interwencyjnych, jej przekazywanie placówkom, ustalanie odpłatności rodziców lub opiekunów za pobyt dziecka w instytucji, prowadzenie rejestru wydawanych decyzji i różnego typu sprawozdawczości. Centra w ramach współpracy z dyrekcjami placówek opiekuńczo-wychowawczych planują środki na utrzymanie i realizację zadań tych placówek i sprawują merytoryczny nadzór nad wykorzystaniem funduszy. Przedmiotem szczególnej troski centrów muszą być działania na rzecz osiągania przez placówki opiekuńczo-wychowawcze założonych standardów opieki i wspierania dydaktyki placówek w urzeczywistnianiu tych standardów²⁵.

²⁵ Tamże, s. 134.

Kwestią bardzo istotną dla bezpośredniej współpracy centrów z placówkami opiekuńczymi i dla jakości samych placówek opiekuńczo-wychowawczych jest m.in. zdefiniowanie standardów świadczonych usług, standardu opieki i wychowania, kwalifikacji zatrudnionych pracowników, wielkości obsady kadrowej placówek oraz warunków korzystania z wolontariatu. Można spodziewać się, że zmiany legislacyjne stworzą korzystne warunki do osiągnięcia jakości pracy opiekuńczej w omawianych placówkach oraz przyniosą czytelniejsze niż dotychczas zasady ich finansowania, prowadzenia nadzoru nad ich funkcjonowaniem oraz udziału i odpowiedzialności centrów pomocy w procesie usamodzielniania podopiecznych placówek opiekuńczo-wychowawczych.

Zmiana paradygmatów opieki nad dziećmi osieroconymi, postępująca reforma systemu pomocy rodzinie i dziecku oraz powszechniejsza praktyka odchodzenia od umieszczania dzieci w placówkach socjalizacyjnych i interwencyjnych na rzecz tworzenia dla nich rodzinnych form opieki zastępczej spowodowała zwiększoną aktywność powiatowych centrów pomocy rodzinie w zakładaniu i prowadzeniu nowych placówek rodzinnych i rodzin zastępczych. Znaczące dla preferowania takich właśnie rozwiązań jest najnowsze rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej w sprawie rodzin zastępczych, ogłoszone 27 października 2004 r., które określiło:

1. sposób i zakres współdziałania powiatowego centrum pomocy rodzinie z rodzinami zastępczymi;
2. tryb przygotowania kandydatów do pełnienia funkcji rodzin zastępczych i ich szkolenia, ze szczególnym uwzględnieniem niespokrewnionych z dzieckiem rodzin zastępczych oraz zawodowych niespokrewnionych z dzieckiem rodzin zastępczych;
3. zakres i tryb zatwierdzania programów szkolenia kandydatów do pełnienia funkcji rodzin zastępczych, do prowadzenia placówek rodzinnych oraz rodzin zastępczych, w tym zakres programowy szkolenia zawodowych niespokrewnionych z dzieckiem rodzin zastępczych;
4. zakres współdziałania centrum pomocy z sądem²⁶.

Na szczególną uwagę zasługuje fakt, iż zamieszczone w nowym rozporządzeniu przepisy wyznaczyły powiatowym centrom pomocy

²⁶ Tamże, s. 135.

rodzinie jakościowo nowe zadania i standardy pracy w obszarze rodzinnych form opieki. Zadania te dotyczą głównie:

1. udziału centrum w przygotowaniu rodziny zastępczej na przyjęcie dziecka poprzez:
 - udzielenie jej szczegółowych informacji o dziecku i jego sytuacji rodzinnej oraz zapewnienie jej w miarę potrzeby kontaktu z dzieckiem przed umieszczeniem go w tej rodzinie;
 - udzielenie tejże rodzinie informacji o specyficznych potrzebach dziecka, w tym o orzeczeniu o potrzebie kształcenia specjalnego, udziału w zajęciach rewalidacyjno-wychowawczych oraz o konieczności objęcia dziecka pomocą profilaktyczno-wychowawczą lub resocjalizacyjną, a także – w przypadkach tego wymagających – udzielenia rodzinie zastępczej informacji o konieczności uzyskania porady w poradni psychologiczno-pedagogicznej lub innej porady specjalistycznej;
2. zobowiązania centrum do:
 - udzielenia rodzinie zastępczej wsparcia i pomocy w rozwiązywaniu zgłaszanych przez tę rodzinę problemów;
 - gromadzenia informacji o istotnych sprawach dotyczących dziecka, w szczególności o jego stanie zdrowia, jego postępach w nauce, trudnościach wychowawczych;
 - posiadania informacji o trudnościach w sprawowaniu opieki nad dzieckiem, w tym o samowolnym oddaleniu się dziecka od rodziny zastępczej trwającym dłużej niż 24 godziny lub przerwie w sprawowaniu osobistej opieki nad dzieckiem, jeżeli przerwa trwa dłużej niż jeden miesiąc, oraz osobie lub instytucji, która w tym czasie sprawuje opiekę nad dzieckiem;
 - troski o podtrzymywanie więzów emocjonalnych łączących dziecko z rodzicami biologicznymi i z innymi bliskimi mu osobami;
3. nakazania powiatowym centrom pomocy rodzinie współpracy z sądami opiekuńczymi. Zdefiniowany przez rozporządzenie obowiązek obejmuje konieczność informowania co najmniej raz w roku – na podstawie przeprowadzonego rodzinnego wywiadu środowiskowego – właściwego sądu opiekuńczego o całokształcie sytuacji osobistej dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej oraz sytuacji rodziny naturalnej dziecka. W przypadku stwierdzenia

ustania przyczyny umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej, centrum pomocy rodzinie zobowiązane jest do poinformowania sądu opiekuńczego o możliwości powrotu dziecka do rodziny naturalnej²⁷.

W analizach poświęconych funkcjonowaniu powiatowych centrów pomocy rodzinie wskazuje się na wiele przyczyn trudności w wypełnianiu tych zadań. Należą do nich:

1. braki w gwarantowanym i wystarczającym poziomie zabezpieczenia środków finansowych i zmieniające się zasady ich pozyskiwania przez powiaty ze środków własnych, rządowych oraz różnych programów pozarządowych;
2. niezrozumienie lub niski poziom świadomości zasad i metod rozwiązywania problemów społecznych przez wielu działaczy samorządowych mających decydujący wpływ na realizację zadań pomocy społecznej;
3. niewystarczająca liczba pracowników i konieczny do podniesienia poziom profesjonalnego przygotowania części kadry centrów pomocy rodzinie;
4. braki w merytorycznym wsparciu ze strony nadzoru wojewódzkiego praktycznej realizacji złożonych i wciąż rozszerzanych zadań powiatowych centrów pomocy rodzinie;
5. niedostatki w dostępie na terenie powiatów do różnych form opieki, zwłaszcza specjalistycznej.

Instytucje te z założenia mają wspierać rodziny we wszystkich ich funkcjach oraz w odzyskiwaniu czy podtrzymywaniu samodzielności i zaradności. W praktyce jednak powiatowe centra pomocy rodzinie nie rozwinęły tak szerokich form pomocy rodzinie, koncentrując się na wspomaganiu rodzin zastępczych, rodzin zdezorganizowanych i dotkniętych patologiami społecznymi. Ich podstawowym problemem jest brak wystarczających środków finansowych na bieżące świadczenia, specjalizację usług i zakładanie nowych placówek pomocy społecznej, a więc jak najpełniejsze realizowanie potrzeby wsparcia dziecka i rodziny na szczeblu powiatu²⁸.

Zadania powiatowych centrów pomocy rodzinie w miastach na prawach powiatu realizują miejskie ośrodki pomocy społecznej. Mogą one

²⁷ Tamże, s. 136-137.

²⁸ I. Sierpowska, dz. cyt., s. 96.

być nazwane **miejskimi ośrodkami pomocy rodzinie**, które wykonują zadania powiatowego centrum pomocy rodzinie i ośrodka pomocy społecznej.

Kierownik powiatowego centrum pomocy rodzinie zazwyczaj wydaje decyzje w indywidualnych sprawach z zakresu pomocy społecznej należących do właściwego powiatu, a może też zawierać i rozwiązywać umowy cywilnoprawne z rodzinami zastępczymi w sprawie powierzenia dziecka. Co roku kierownik przedkłada sądowi rodzinnemu wykaz rodzin zastępczych, a ponadto przedstawia radzie powiatu sprawozdanie z działalności podległej mu instytucji. Powiatowe centrum pomocy rodzinie oraz jego kierownik posiadają uprawnienia do kierowania wniosków w sprawie ustalenia niezdolności do pracy oraz niepełnosprawności, a także wytyczania powództw o świadczenia alimentacyjne²⁹.

Przedstawione powyżej informacje określające genezę, zadania i organizację powiatowych centrów pomocy rodzinie mają na celu przybliżenie tej instytucji oraz zasygnalizowanie jej znaczenia jako jednego z podstawowych ogniw systemu pomocy dziecku i rodzinie w reformowanym systemie opieki.

Bibliografia

- Andrzejewski M., *Rodziny zastępcze i placówki opiekuńczo-wychowawcze jako instytucje pomocy społecznej*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1999, nr 3.
- Gajewska G., *Pedagogika opiekuńcza. Elementy metodyki*, Zielona Góra 2006.
- Gierszewska R., *Powiatowe centrum Pomocy Rodzinie*, [w:] Rysz-Kowalczyk B. (red.), *Leksykon polityki społecznej*, Warszawa 2002.
- Hryniewicz J. (red.), *Decentralizacja funkcji społecznych państwa*, Warszawa 2001.
- Kaczmarek M., *Stan opieki zastępczej nad dzieckiem na półmetku reformy. Z perspektywy standardów prawa*, „Problemy opiekuńczo-wychowawcze” 2004, nr 3.
- Krajewska B., *Instytucje wsparcia dziecka i rodziny. Zagadnienia podstawowe*, Kraków 2009.
- Krajewska B., *Podstawy prawne pracy socjalnej – historia i współczesność. Wybór aktów prawnych*, Toruń 2007.
- Kromolicka B., *Świetlica środowiskowa*, [w:] T. Pilch (red.), *Encyklopedia XXI wieku*, Warszawa 2007.
- Kuś E., *Rodzina zastępcza, rodzina terapeutyczna, rodzinne domy dziecka*, [w:] M. Pawlus (red.), *Encyklopedia. Rodzice i dzieci*, Bielsko – Biała 2002.

²⁹ B. Krajewska, *Instytucje wsparcia...*, dz. cyt., s. 93.

- Kustra C., *Oratoria jako forma opieki wychowawczej we współczesnej parafii*, Toruń 1998.
- Kurcz A., *Powiatowe centrum pomocy rodzinie*, [w:] J. Brągiel, S. Badora (red.), *Formy opieki, wychowania i wsparcia w zreformowanym systemie pomocy społecznej*, Opole 2005.
- Oratorium* [w:] Witczyk H. (red.), *Encyklopedia chrześcijaństwa. Historia i współczesność. 2000 lat nadziei*, Kielce 2001.
- Polkowski T., *Rodziny zastępcze jako alternatywa dla domów dziecka*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1999, nr 9.
- Raczkowska J., Szymańska D., *Trzeba połączyć siły. Wywiad z dr J. Starengą-Piasek, wiceminister pracy i polityki społecznej*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2000, nr 3.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 8 lipca 1999 r. w sprawie rodzin zastępczych (Dz. U. Nr 63, poz. 713).
- Rzecznik Praw Dziecka, Prezentacje i badania*, Warszawa 2004.
- Sierpowska I., *Prawo pomocy społecznej*, Warszawa-Kraków 2007.
- Trakowska D., *Pomoc społeczna i jej pracownicy wobec problemów pracy socjalnej z rodzinami zastępczymi*, [w:] Raław-Markowska M. (red.), *Pomoc dzieciom i rodzinie w środowisku lokalnym. Debata o nowym systemie*, Warszawa 2005.